

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه یزد
دانشکده علوم انسانی
گروه آموزشی فقه و حقوق

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
نهج البلاغه

مبانی دادرسی و ادله اثبات دعوا از دیدگاه امام علی (ع) با تأکید
بر نهج البلاغه

استاد راهنما :
دکتر بمانعلی دهقان منگابادی

استاد مشاور :
دکتر حسن قاسمی مقدم

پژوهش و نگارش :
مریم کیانی حارث آبادی

آذر ۱۳۹۲

تقدیم بہ:

تقدیم بہ آنکہ نامش قرین عدالت است.

پاس خداوندی را که بخوران از ستودن او عاجزند و حسابگران از شمارش نعمت‌های او ناتوان و تلاشگران به ادای حق او در مانده‌اند. خدایی که انجمن‌ها زرف‌اندیش، ذات او را درک نمی‌کنند و دست غواصان دریای علوم به او نخواهد رسید.

تسایش خداوندی را که با آفرینش بندگانش، برستی خود را به نانی فرمود، و آفرینش پدیده‌های نو، بر ازلی بودن او گواه است و شباهت داشتن مخلوقات به یکدیگر دلیل است که او بهمانی ندارد. حواس بشری ذات او را درک نمی‌کنند و پوشش‌ها او را پنهان نمی‌سازد.

حال که این پژوهش را به یاری خداوند متعال به پایان رسانده‌ام، بر خود لازم می‌دانم که از کمک‌های بزرگوارانی که مراد انجام امیاری نموده‌اند تشکر نمایم:

از استاد برجسته جناب آقای دکتر باعلی دهقان منگلابادی که راهنمایی این پایان‌نامه را بر عهده گرفتند و در انجام این پژوهش به نوع پشتیبانی را انجام دادند، نهایت تشکر و سپاس را دارم.

از استاد محترم جناب آقای دکتر حسن قاسمی مقدم که مشاوره این پژوهش را بر عهده داشتند و وصیانه راهنمایی مشکلات این پژوهش بودند و با نظرات اصلاحی خود زمینه‌های این تحقیق را فراهم آوردند، تشکر می‌نمایم.

از جناب آقای دکتر تولایی که مسئولیت مدیریت گروه فقه و حقوق را بر عهده دارند و زحمات زیادی متحمل شده‌اند، خاضعانه تشکر می‌نمایم.

بجانب از جناب آقای دکتر میرجلیلی و دکتر شایق و بهر استاد محترمی که افتخار نگارگری در محضر ایشان را داشته‌ام، نهایت تشکر را دارم.

ممنون و سپاسگزارم از پدر و ماد عزیز و دلسوزم که در همه مراحل زندگی و تحصیل مرا یاری رسانند.

از برادر عزیزم که به من امید و اطمینان به ادامه راه را القا نمود. و از خواهران مهربانم نهایت تشکر را دارم.

در انتها نیز از کلیه دوستان و عزیزانی که به هر نحو در انجام این پژوهش یاری رسانند، کمال تقدیر و تشکر را دارم.

چکیده

بی تردید یکی از مهمترین شئون نظام‌های اجتماعی و حکومتی، دادرسی و داوری است و از آنجا که بارزترین جلوه عدالت در امر دادرسی نمایان می‌شود، بر اهمیت و حساسیت آن افزوده گشته است. همچنان در نظام اسلامی، این مهم مورد تأکید قرار گرفته، به گونه‌ای که از جمله شئون رسمی ولایت معرفی شده است. برای توفیق در این امر مهم و اجرای عدالت در زمینه دادرسی ضروری است مبانی و اصول دادرسی و ادله قابل قبول در محاکم شناخته شود، یکی از بهترین مراجع برای این شناسایی، آشنا شدن با نحوه دادرسی امام علی (ع) می‌باشد، لذا با مطالعه و بررسی قضاوت‌ها و فرمایشات آن حضرت، کوشش شده اصول و مبانی و ادله اثبات دعوا، مورد تبیین و شناسایی قرار گیرد.

امام علی (ع) برای تحقق عدالت در تمام عرصه‌ها، به ویژه در امر دادرسی تلاش فراوانی نموده، ایشان برای برپایی حق، و اصلاح و امنیت جامعه علاوه بر اقدامات ساختاری، مبانی و اصول دادرسی را مطابق با اصول اخلاقی و حقوقی پایه گذاری کرد و ادله قابل قبول نزد ایشان علاوه بر ادله قانونی، ادله علمی می‌باشد.

امام علی (ع) تحقق عدالت در امر دادرسی را در همه مراحل، یعنی رسیدگی، ثبوت، و اجرا در نظر داشته و در عین قاطعیت، شخصیت و کرامت انسان‌ها را در نظر می‌گرفت، در مورد ادله به صرف اقرار، یا شهادت حکم صادر نمی‌نمود، بلکه در صحت و سقم آنها بررسی کرده، و از ادله علمی در جهت رفع اتهام از متهم استفاده می‌کرد.

کلمات کلیدی: دادرسی - ادله اثبات دعوا - عدالت - امام علی (ع) - نهج البلاغه

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۳	طرح تحقیق
۵	۱.تعریف مسئله
۶	۲. هدف از اجرا
۷	۳. کاربرد و نتایج تحقیق
۷	۴. سابقه تحقیق
۸	۵. فرضیات (یا سئوالات پژوهشی)

فصل اول: کلیات (تعریفات و توصیفات)

۱۱	۱-۱ تعریفات و توصیفات
۱۱	۱-۱-۱ قضاء
۱۳	۱-۱-۱-۱ واژه شناسی قضا در نهج البلاغه
۱۴	۱-۱-۲ عدالت
۱۴	۱-۲-۱-۱ عدالت در قرآن
۱۵	۱-۲-۲-۱ عدالت اجتماعی
۱۶	۱-۲-۳-۱-۱ تعریف و توصیف عدالت در نظر امام علی علیه السلام
۱۷	۱-۳-۱ ظلم
۱۸	۱-۴-۱ مساوات
۱۸	۱-۴-۱-۱ مساوات در قرآن
۱۹	۱-۴-۲-۱ مساوات در کلام امام علی علیه السلام
۲۰	۱-۵-۱ مفهوم حق
۲۰	۱-۵-۱-۱ تقسیمات حق
۲۱	۱-۵-۲-۱ حقگرایی امام علی علیه السلام

- ۱-۱-۵-۳ توصیفات حق از دیدگاه امام علی علیه السلام ۲۲
- ۱-۲-۱ مختصری از تاریخچه دادرسی در عصر جاهلیت و خلفا ۲۳
- ۱-۲-۱-۱ دادرسی در عصر جاهلیت ۲۳
- ۱-۲-۱-۱-۱ تحکیم ۲۴
- ۱-۲-۱-۲-۱ احتکام ۲۵
- ۱-۲-۱-۳-۱ حلف و جوار (پیمان و پناهندگی) ۲۵
- ۱-۲-۲-۱ دادرسی در زمان خلفا ۲۶
- ۱-۲-۲-۱-۱ نمونه‌ای از اشتباهات خلفا در دادرسی ۲۸
- ۱-۳-۱ دادرسی در عصر امام علی علیه السلام ۳۰
- ۱-۳-۱-۱ روش حل اختلافات از نظر امام علی علیه السلام ۳۰
- ۱-۳-۱-۱-۱ تشویق به صلح قبل از دادرسی ۳۱
- ۱-۳-۱-۲-۱ قاضی تحکیم ۳۲
- ۱-۳-۲-۱ تأییدات دادرسی‌های (داوری‌های) امام علی علیه السلام ۳۴
- ۱-۳-۲-۱-۱ تأییدات پیامبر بر دادرسی‌های امام علی علیه السلام ۳۵
- ۱-۳-۲-۲-۱ گواهی دادن عمر به برتری علی علیه السلام ۳۵
- ۱-۳-۲-۳-۱ سخنان امام علی علیه السلام در تأیید احاطه خویش بر دادرسی ۳۶
- ۱-۳-۳-۱ قاضیان در دوران امام علی علیه السلام ۳۷
- ۱-۳-۴-۱ اقدامات ساختاری امام علی علیه السلام برای برقراری عدالت ۴۱
- ۱-۳-۴-۱-۱ تأسیس دیوان مظالم ۴۲
- ۱-۳-۴-۱-۱-۱ مراقبت برای دفع مظالم توسط امام علی علیه السلام ۴۳
- ۱-۳-۴-۱-۲-۱ تأسیس بیت القصص ۴۵
- ۱-۳-۴-۱-۳-۱ رسیدگی به امور حسبی ۴۶
- ۱-۳-۴-۱-۳-۱-۱ گستره حسبه نزد امام علی علیه السلام ۴۷
- ۱-۳-۴-۱-۴-۱ زندان‌ها ۴۹

۱-۳-۴-۴-۱-۴-۱ جرایم و تخلفات منجر به حبس از نظر امام علی علیه السلام..... ۴۹

۱-۳-۴-۴-۱-۴-۱ توجه به حقوق زندانیان..... ۵۲

فصل دوم: ضرورت و اهداف دادرسی

۱-۲ اهمیت و ضرورت دادرسی در کلام امام علی علیه السلام..... ۵۷

۲-۲ اهداف دادرسی از دیدگاه امام علیه السلام..... ۵۸

۱-۲-۲ احقاق حق ستمدیدگان..... ۶۰

۲-۲-۲ اصلاح و برقراری امنیت جامعه..... ۶۱

۱-۲-۲-۲ امنیت شخصی و حفظ حریم خصوصی..... ۶۱

۲-۲-۲-۲ امنیت قضایی..... ۶۲

۳-۲-۲ اجرای حدود به منظور تأمین امنیت..... ۶۴

۱-۳-۲-۲ قاطعیت در اجرای حد و مجازات..... ۶۴

۲-۳-۲-۲ عدم اجرای حدود به منزله اعلام جنگ با خدا..... ۶۷

۳-۳-۲-۲ عدم پذیرش شفاعت در حدود..... ۶۷

۴-۳-۲-۲ اجرای حد در زمان خلفا توسط امام علی علیه السلام..... ۶۸

۵-۳-۲-۲ نحوه اجرای حدود و مجازات..... ۷۱

۱-۵-۳-۲-۲ ملاطفت با مجرم بعد از اجرای حد..... ۷۲

فصل سوم: مبانی و اصول حاکم بر دادرسی‌های امام علی علیه السلام

۱-۳ درآمدی بر نظام دادرسی امام علی علیه السلام..... ۷۷

۱-۱-۳ نظام اتهامی..... ۷۷

۲-۱-۳ نظام تفتیشی..... ۷۷

۳-۱-۳ نظام مختلط..... ۷۸

۲-۳ مبانی و اصول اولیه حاکم بر دادرسی..... ۷۹

۱-۲-۳ اصول اولیه حاکم بر دادرسی..... ۸۰

۱-۱-۲-۳ استقلال قضایی..... ۸۰

- ۳-۲-۱-۱-۱ برطرف کردن نیازهای مالی قاضی ۸۱
- ۳-۲-۱-۱-۲ تأمین امنیت شغلی و حفظ شخصیت قضات ۸۲
- ۳-۲-۱-۱-۳ تضمین استقلال در مرحله تعیین قضات ۸۲
- ۳-۲-۱-۱-۴ آفات شخصیتی قضات ۸۶
- ۳-۲-۱-۲ نظارت ۸۸
- ۳-۲-۱-۲-۱ نظارت خداوند ۸۹
- ۳-۲-۱-۲-۲ نظارت افراد بر خودشان ۸۹
- ۳-۲-۱-۲-۳ نظارت امام بر اعمال کارگزاران ۹۰
- ۳-۲-۱-۲-۴ نظارت مستقیم ۹۱
- ۳-۲-۱-۲-۵ نظارت غیر مستقیم: ۹۱
- ۳-۲-۱-۳ اصل وحدت رویه در آراء ۹۲
- ۳-۲-۲-۱ مبانی اولیه حاکم بر دادرسی ۹۴
- ۳-۲-۲-۲ مشروعیت دادرسی ۹۴
- ۳-۲-۲-۳ مستند و مستدل بودن رأی قاضی (دادرسی بر طبق قوانین الهی) ۹۵
- ۳-۲-۲-۴ ضرورت دقت پیش از صدور حکم ۹۸
- ۳-۲-۲-۵ سهولت و سرعت در اجرا ۱۰۰
- ۳-۲-۲-۶ تفسیر شبهه به نفع متهم (قاعده درء) ۱۰۰
- ۳-۲-۲-۷ توجه به وضعیت متهم ۱۰۲
- ۳-۲-۲-۸ ضمان و مسئولیت مدنی ۱۰۳
- ۳-۲-۲-۹ مسوولیت اخلاقی در قوانین کیفری ۱۰۵
- ۳-۲-۲-۱۰ ضرورت جبران خسارت ۱۰۶
- ۳-۳ سایر مبانی و اصول حاکم بر دادرسی ۱۰۷
- ۳-۳-۱ رعایت اصول در دادگاه پیش از صدور حکم ۱۰۷
- ۳-۳-۱-۱ کرامت انسانی ۱۰۷

- ۱۰۹ ۲-۱-۳-۳ اصل براءت
- ۱۱۱ ۳-۱-۳-۳ برابری و مساوات
- ۱۱۲ ۱-۳-۱-۳-۳ مساوات در برابر قانون
- ۱۱۴ ۲-۳-۱-۳-۳ مساوات در برابر دادگاه
- ۱۱۵ ۴-۱-۳-۳ علنی بودن دادرسی
- ۱۱۶ ۱-۴-۱-۳-۳ اجرای علنی مجازاتها
- ۱۱۶ ۵-۱-۳-۳ اصل حق دفاع
- ۱۱۸ ۶-۱-۳-۳ رعایت اصل تناظر
- ۱۱۹ ۷-۱-۳-۳ حق وکیل گرفتن
- ۱۲۱ ۸-۱-۳-۳ صدور قرار تأمین متناسب با وضعیت متهم
- ۱۲۲ ۲-۳-۳ میانی دادرسی پس از صدور حکم
- ۱۲۲ ۱-۲-۳-۳ اعتراض به حکم
- ۱۲۳ ۱-۱-۲-۳-۳ منشأ حکم اشتباه
- ۱۲۴ ۲-۲-۳-۳ رعایت حال محکوم به به لحاظ جسمی و روحی هنگام اجرای حکم
- ۱۲۴ ۱-۲-۲-۳-۳ اصل ممنوعیت مجازات در هنگام ضعف و بیماری
- ۱۲۶ ۲-۲-۲-۳-۳ اصل ممنوعیت مجازات مجرم مسلمان در سرزمین دشمن
- ۱۲۶ ۳-۲-۲-۳-۳ شرکت در اجرای حد با شرایط خاص
- ۱۲۷ ۳-۳-۳ اصول ماهوی
- ۱۲۷ ۱-۳-۳-۳ اصل قانونی بودن جرم و مجازات
- ۱۲۸ ۱-۱-۳-۳-۳ قاعده قبح عقاب بلا بیان
- ۱۲۸ ۲-۱-۳-۳-۳ اصل تناسب جرم و مجازات
- ۱۳۰ ۲-۳-۳-۳ شخصی بودن مجازات
- فصل چهارم: ادله اثبات دعوا**
- ۱۳۵ ۱-۴ مفهوم، اهمیت و تقسیم ادله

- ۱-۱-۴ مفهوم ادله اثبات دعوا ۱۳۵
- ۱-۲-۴ شرایط تحقق دعوا: ۱۳۶
- ۱-۳-۴ اهمیت ادله ۱۳۶
- ۱-۴-۴ تقسیم ادله اثبات دعوی ۱۳۷
- ۱-۵-۴ قلمرو استفاده از ادله در حقوق الله و حقوق الناس ۱۳۷
- ۲-۴ انواع ادله اثبات ۱۴۰
- ۱-۲-۴ اقرار ۱۴۱
- ۱-۲-۴-۱ حجیت اقرار ۱۴۱
- ۲-۱-۲-۴ جایگاه اقرار نزد امام علی علیه السلام ۱۴۲
- ۳-۱-۲-۴ شیوه برخورد امام علی (ع) با مجرمین معترف به گناه ۱۴۴
- ۴-۱-۲-۴ انواع اقرار ۱۴۶
- ۵-۱-۲-۴ شرایط اقرار کننده یا مقرر ۱۴۷
- ۱-۲-۴-۱-۵ شرایط پذیرش اقرار نزد امام علی علیه السلام ۱۴۸
- ۲-۲-۴ شهادت ۱۴۹
- ۱-۲-۲-۴ شهادت از منظر نهج البلاغه ۱۵۰
- ۲-۲-۲-۴ مواردی از پذیرش و عدم پذیرش شهادت نزد امام علی علیه السلام ۱۵۰
- ۳-۲-۲-۴ رجوع از شهادت ۱۵۲
- ۴-۲-۲-۴ شاهد زور ۱۵۳
- ۵-۲-۲-۴ برخورد امام با شهود ۱۵۴
- ۱-۵-۲-۲-۴ تفریق بین شهود ۱۵۵
- ۲-۵-۲-۲-۴ آزمایش شهود ۱۵۵
- ۳-۵-۲-۲-۴ نپذیرفتن شهادت با وجود تعدد شهود ۱۵۶
- ۴-۵-۲-۲-۴ نپذیرفتن شهادت با فاصله زمانی ۱۵۷
- ۳-۲-۴ سوگند ۱۵۷

- ۱۵۸ جواز سوگند ۱-۳-۲-۴
- ۱۵۸ جایز نبودن سوگند در حد ۲-۳-۲-۴
- ۱۵۹ مکان سوگند ۳-۳-۲-۴
- ۱۵۹ طرف مکلف به ادای سوگند ۴-۳-۲-۴
- ۱۵۹ قسم دادن منکر ۱-۴-۳-۲-۴
- ۱۶۰ سوگند استظهاری (سوگند دادن مدعی) ۲-۴-۳-۲-۴
- ۱۶۱ علم قاضی ۴-۲-۴
- ۱۶۵ شرایط امکان تمسک قاضی به علم خود ۲-۴-۲-۴
- ۱۶۵ کسب علم از راه متعارف ۱-۲-۴-۲-۴
- ۱۶۷ ضرورت ذکر منشأ پیدایش علم در رأی ۲-۲-۴-۲-۴
- ۱۶۷ امارات ۵-۲-۴
- ۱۶۸ اماره قانونی: ۱-۵-۲-۴
- ۱۶۹ مصادیقی از امارات قانونی در نگاه امام علی (ع) ۱-۱-۵-۲-۴
- ۱۷۰ اماره قضایی ۲-۵-۲-۴
- ۱۷۱ اماراتی از امارات (قراین) قضایی در نگاه امام علی (ع) ۱-۲-۵-۲-۴
- ۱۷۳ قرائن وضع شده توسط امام علی علیه السلام ۳-۵-۲-۴
- ۱۷۳ کارشناسی ۶-۲-۴
- ۱۷۴ کارشناس زن ۱-۶-۲-۴
- ۱۷۴ سند ۷-۲-۴
- ۱۷۶ قسامه ۸-۲-۴
- ۱۷۷ قرعه ۹-۲-۴
- ۱۷۷ حجیت قرعه ۱-۹-۲-۴
- ۱۷۸ موارد استفاده قرعه در دادرسی‌های امام علی علیه السلام ۲-۹-۲-۴
- ۱۷۹ نظام‌های ارزیابی ادله ۳-۴

- ۱۷۹ نظام ادله قانونی. ۱-۳-۴
- ۱۸۰ نظام ادله علمی. ۲-۳-۴
- ۱۸۱ استفاده از علم روانشناسی. ۱-۲-۳-۴
- ۱۸۲ استفاده از علوم تجربی (آزمایشها). ۲-۲-۳-۴
- ۱۸۲ انجام آزمایش برای رفع اتهام. ۱-۲-۲-۳-۴
- ۱۸۳ تعیین نسب از طریق خصوصیات شیر مادر. ۲-۲-۲-۳-۴
- ۱۸۳ استفاده از علوم ریاضی. ۳-۲-۳-۴
- ۱۸۴ پزشکی قانونی. ۴-۲-۳-۴
- ۱۸۷ نتیجه گیری
- ۱۹۰ منابع و مآخذ

مقدمه

به دنبال ضرورت تشکیل یک جامعه، نیاز به وجود مبانی و اصول دادرسی هم در آن جامعه احساس می‌شود، تا در سایه اجرای آنان حقوق افراد محفوظ بماند و از تعدی و ظلم زورمندان جلوگیری شود. در اسلام هم پس از تشکیل حکومت اسلامی برای رفع اختلافات مردم یک نظام دادرسی تأسیس گردید، بارزترین شخصیت در امر دادرسی بعد از پیامبر اکرم (ص) امام علی (ع) بودند، ایشان در زمان پیامبر (ص) به عنوان قاضی منصوب ایشان در یمن به امر دادرسی پرداختند، و دادرسی‌های امام (ع) همواره مورد تأیید پیامبر (ص) بود. در دوران خلفا، بویژه خلیفه دوم در مسائل لاینحل قضائی به امام علی (ع) مراجعه می‌کردند، و عمر همواره بر برتری آن حضرت در امر دادرسی گواهی می‌داد.

امام علی (ع) با درک عمیق از مسائل قضائی مبانی و اصولی را مطابق با شرایط و قوانین اسلام در حکومت کوتاه خود پیاده نمود، و در اجرای آنها در امر دادرسی هیچ گذشتی اعمال نمود و حاضر نشد در اجرای احکام بین قوی و ضعیف بین حاکم و رعیت، بین دوست و دشمن تفاوت قائل شود. آن حضرت می‌دانست که از جمله منصب هائی که در معرض انحراف و لغزش قرار دارد، منصب دادرسی است. لذا در زمینه شرایط و صفات قاضی به کارگزاران خود من جمله مالک اشتر به طور مفصل سفارش نموده‌اند تا برای تصدی این مقام افراد لایق انتخاب شوند.

در داوریه‌های امام علی (ع) شاهد هستیم در هر قضیه‌ای با پیگیری دقیق و عمیق حقیقت را کشف و نیرنگ مکاران را آشکار کرده، و شخص متهم را ناگزیر از اقرار نموده است، و حق را به صاحب حق رسانده است. در زمینه حدود، حدود الهی را بدون کمترین اغماض و با قاطعیت تمام به اجرا در آورده و حتی در زمانی که حکومت در دست او نبود در اجرای حدود الهی حتی بر نزدیکان خلفا کوتاهی نمی‌نمود. ایشان به قضاوت‌های سطحی و پوشالی متمایل نگردید و بر حسب ظواهر امر هیچ گاه حکمی را صادر ننمود.

امام علی (ع) خود پیش گام در اجرای قوانین و اصول دادرسی بودند، اجرای عدالت و مساوات را سرلوحه کارشان قرار دادند، حضور ایشان در محکمه مانند یک شاکی ساده در مقابل قاضی منصوب خود، مؤید این مطلب است. در جریان یک دادرسی ادله اثبات قانونی چون اقرار و شهادت را بدون تحقیق و بررسی نمی‌پذیرفت و برای کشف حقیقت از ادله علمی هم استفاده می‌نمود.

طرح تحقيق

۱. تعریف مسئله

نظام دادرسی یکی از ارکان مهم حکومت است که در سیاست حکومتی حضرت علی (ع) جای خاص دارد. آن حضرت توجه خاصی به این رکن مهم از حکومت دارد به نحوی که از روش آن حضرت در قضاوتها و امر به کارگزاران حکومت در مورد قضا و بیان صفات و شرایط قاضی و کیفیت قضاوت، اهمیت این جزء از حکومت به خوبی روشن است. امام علی (ع) برای مسأله قضاوت و دادرسی اهمیت فوق العاده قائل بودند، بطوری که جایگاه قاضی را در سطح جایگاه انبیاء می دانستند. همچنین خداوند متعال در اهمیت و روش قضاوت می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ»^۱. همانا خدا به شما امر می کند که امانتها را به صاحبانش باز دهید و چون حاکم بین مردم شوید به عدالت داورى کنید.

در این رکن از نظام است که حق مظلوم از ظالم گرفته می شود و ضعیف در پناه آن احساس امنیت و ظالم در مقابل آن احساس خطر می کند، و اصول دادرسی کیفری و مدنی، بنیادهای مستحکم و استواری هستند که موجب جلوگیری از انحراف دادرسی از مسیر اجرای عدالت می شوند. و افراد بی گناهی که بدون دلیل موجه تحت تعقیب کیفری قرار گرفته اند با تمسک به این اصول و مقررات موضوعه مبتنی بر آنها می توانند از خود رفع اتهام و اعاده حیثیت کنند^۲.

امام علی (ع) اسوه حق و عدالت، به منظور استیفای حقوق مظلومان در امر دادرسی بسیار کوشا بود، و تا رساندن حق به صاحبش از پای نمی نشست. در این زمینه فرمود: «وَإِيمُ اللَّهِ لَأَنْصِفَنَّ الْمَظْلُومَ مِنْ ظَالِمِهِ وَ لَأَقُودَنَّ الظَّالِمَ بِخِزَامَتِهِ حَتَّىٰ أُوْرِدَهُ مِنْهُلَ الْحَقِّ وَ إِنْ كَانَ كَارِهًا»^۳. به خدا سوگند که داد ستمدیده را از ظالم ستمگر بستانم و مهار ستمگر را بگیرم و به آبشخور حق وارد سازم، گرچه تمایل نداشته باشد. به این منظور مبانی و اصولی را پایه گذاری کردند که هنوز بعد از قرنهای مورد پذیرش جوامع می باشد.

^۱. نساء (۳): آیه ۵۸

^۲. مؤذن زادگان، حسنعلی، اصول دادرسی کیفری از دیدگاه امام علی (ع)، فصلنامه مصباح، ۱۳۷۹، شماره ۳۴

^۳. سید رضی، ابوالحسن محمد بن حسین الشریف، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، چاپ اول، ظهور، قم، ۱۳۸۶،

ادله اثبات دعوا مجموعه وسایلی است که برای اثبات دعوا در مراجع قضایی به کار می‌رود. در فقه امامیه برای اثبات ادله دعوا و جرم روشهای رایجی چون اقرار، گواه، سوگند، قسامه، و قرعه مطرح شده است، که امام علی (ع) در به کار گیری این روشهای متداول، ابتکارات و تحولاتی را پدید آوردند. قابل توجه است که شیوه کاربردی امام علی (ع) در امور قضائی، برای کشف حقیقت در زمانی صورت گرفته است که دانش قضائی بشر رشد نیافته بود، و آن حضرت در امر قضاوت از دانش بیکران خود که مستفاد از قرآن و سنت نبوی بود بهره می‌برد که این امر کاملاً در نمونه‌های قضایی ایشان مشهود است. در عهد امام علی (ع) اصول محاکمات بر اساس اسلوب علمی رواج یافت او همزمان بر ادله شرعی بر مستندات علمی تکیه می‌کرد و از روش‌های علمی و شگردهای تحقیقاتی چه در عرصه کشف حقیقت و اقرار به آن و چه در عرصه اجرای احکام و حدود استفاده می‌کرد فی المثل او بود که مقرر کرد برای احتراز از تبانی شهود، باید شهود از یکدیگر جدا شوند و برای ادای شهادت افراد بطور جداگانه نزد قاضی حاضر گردند.

۲. هدف از اجرا

نقش و اهمیت قضا در جامعه بشری و کارکردهای مهم آن در برقراری عدالت و تأمین حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی بر کسی پوشیده نیست زیرا جان و مال و حیثیت و ناموس مردم همه و همه در این حوزه قرار دارد. اگر دستگاه قضا با پیروی از اسلام و بویژه عملکرد شیوه امام علی (ع) اداره شود، جامعه‌ای خواهیم داشت که حاکم آن عدل و عدالت است و جرم و جنایت و فساد در جامعه کمتر خواهد بود. اگر افراد احساس کنند که در جامعه‌ای زندگی می‌کنند که دستگاه قضایی آن به شیوه اسلامی اداره می‌شود و عملکرد آنها به پیروی از پیامبر (ص) و امام علی (ع) که اسوه به تمام معنا در امر قضاوت هستند باشد، نه تنها احساس امنیت و با خیال راحت زندگی می‌کنند هرگز جرأت ارتکاب جرم را نخواهند داشت و بلکه مطمئن خواهند بود که دیر یا زود به محکمه عدالت گرفتار خواهند شد.

هدف از تحقیق حاضر ارائه پاسخ مستدل به سئوالات پژوهشی زیر است.

۱- دادرسی‌های امام علی (ع) چه ویژگی‌های دارد؟

۲- هدف امام علی (ع) از اجرای دادرسی‌ها چه بوده است؟

۳- دادرسی‌های امام علی (ع) بر چه اصول و اساسی مبتنی است؟

۳. کاربرد و نتایج تحقیق

از آنجایی که حیات و سعادت جامعه بستگی به اجرای عدل و عدالت دارد، اجرای این مهم در سایه یک دستگاه قضایی اسلامی است اگر دستگاه قضا چه در مرحله انتخاب و چه در مرحله رسیدگی به شکایات، به شیوه امام علی (ع) عمل کند عدالت و امنیت تا حد امکان در جامعه برقرار خواهد شد. همچنین جامعه بدون تشکیلات دادرسی جامعه‌ای پر هرج و مرج است و نظام اجتماع بدون این بعد مهم دچار اغتشاش و آشفتگی خواهد شد، اصول دادرسی امام علی (ع) می‌تواند الگوی مناسبی در این امر خطیر باشد. مباحثی که در این تحقیق مطرح می‌شود می‌تواند راهگشای دستگاه قضا و پژوهشگران در فقه و قضا قرار گیرد.

۴. سابقه تحقیق

طبق بررسی انجام شده در سایت ایران داک دو پایان نامه با عنوان‌های زیر یافت شد.

الف - نظام دادرسی از دیدگاه امام علی (ع)، احمد علی هاشمی، دانشگاه امام صادق (۱۳۷۹)، در این پایان نامه بیشتر به توصیف و بیان کلیات مسائل قضایی و اهداف نظام دادرسی از دیدگاه امام علی (ع) پرداخته شده است.

ب - دیدگاه‌های جرم شناسانه امیرالمؤمنین علی (ع)، عبد الزهرا قدیمی ذاکر، دانشگاه امام صادق (۱۳۷۷)، در این پایان نامه به دیدگاه‌های امام علی (ع) پیرامون علل مختلف جرم و امر پیشگیری از جرایم و انطباق آن با دیدگاه‌های جرم شناسانه معاصر پرداخته شده است.

اما در پایان نامه مذکور به روش و شیوه امام علی (ع) و تفاوت آن با شیوه قضایی کنونی در حقوق ایران، همینطور بحث در خصوص شیوه جدید برای کشف جرم و تشخیص هویت به صورت علمی که مورد توجه امام علی (ع) بود پرداخته نشده است، و نوآوری‌ها و ایده‌های آن حضرت مورد غفلت واقع شده است.

با جستجو در پایگاه تخصصی مجلات (نور مگز) و سایت تبیان سه مقاله یافت شد که عبارتند از:

الف - نظام قضایی امیر المؤمنان(ع)، اثر صمصام الدین قوامی(۱۳۷۹) که در این مقاله ابتدا به مبحث کلیات و سپس به نظام ساختاری علوی پرداخته شده است.

ب - اصول دادرسی کیفری از دیدگاه امام علی(ع)، نوشته‌ی حسنعلی مؤذن زادگان(۱۳۷۹) که نویسنده در این مقاله ابتدا به سیره تحول اصول دادرسی کیفری و سپس به برخی از اصول دادرسی کیفری در قضاوت‌های امام علی(ع) پرداخته است

ج - مقاله امام علی(ع) و اصول دادرسی قضاوت، اثر محمود هاشمی شاهرودی(۱۳۸۲) که در برخی از اصول کلی قضاوت پرداخته شده است.

۵. فرضیات (یا سئوالات پژوهشی)

- دادرسی‌های امام علی(ع) بر اساس عدالت و بر پایه قاطعیت و عطف و ارفاق است.
- در دادرسی‌های امام علی(ع) هیچ گاه ظواهر و تشکیلات، ایشان را از جستجوی حق و اجرای عدالت باز نمی‌داشت.
- هدف امام علی(ع) از دادرسی اقامه حدود خداوند می‌باشد.
- دادرسی‌های روشنگرانه امام علی(ع) مشحون از اصول مبتنی بر موازین علمی و عقلی است، و منحصر و محدود به روشهای سنتی و متعارف کنونی در محاکم نیست.

فصل اول:

كليات (تعريفات و توصيفات)